

O

C

T

THE STORY
OF THE
RUSSIAN
REVOLUTION

CHINA
MIÉVILLE

B

E

R

Откъси от

Предисторията на 1917 г.,

глава първа на

Октомври: Историята на Руската революция

Чайна Миєвил

Девети брой на сп. dВЕРСИЯ „Революции“ има за повод стогодишнината от Октомврийската революция – едно безспорно влиятелно събитие, чиито конкретни обстоятелства обаче не са масово познати, включително и за нас. Излязлата преди няколко месеца книга „Октомври: Историята на руската революция“ на Чайна Миєвил е написана именно с целта да запознае неспециалиста с някои основни моменти от събитията през 1917 г. и предхождащите я десетилетия. Макар че авторът е англоезичен, намираме неговото изложение за особено подходящо за представянето на Октомврийската революция заради достъпността му: тук стилът на Миєвил е по-близък до един художествен разказ, отколкото до научния текст, въпреки че книгата му е продукт на задълбочен прочит на множество (преведени) първични и вторични източници. Основните действащи лица (от които има много) са въведени като характеристики на литературни персонажи, което значително улеснява проследяването на участниците в събитията. Обърнато е особено внимание и на хората, които не са на управленчески позиции: като например самоуките из Руската империя, пращащи писма до Петроградския съвет, или пък това как редовите войници преживяват неуважителното отношение към тях от страна на офицерите.

За да бъде текстът тук максимално четим, привеждаме само откъси от първата глава на книгата. Други нейни части са може би по-добре илюстриращи революциите, а епилогът е особено важен с поставените в него въпроси за последствията от Октомврийската революция. Но първата глава е тази, която в най-голяма степен може да бъде разбрана, без да е наложителен контекстът от останалите части на книгата. За съжаление така някои от препратките остават неизяснени и са изрязани експресивните начало и край на главата, но в противен случай дължината на текста щеше да надхвърли границите на приемливия обем. Поместените тук откъси са в известна степен апел без адресат към това някога да можем да прочетем цялата книга на български език.

Преводът е извършен с любезното разрешение на издателство Verso.

[...]

През последните години на XIX в. [руската] държава налива много ресурси в инфраструктурата и индустрията си, включително във внушителна програма за строеж на железопътни линии. Огромни екипи теглят железни релси през страната, полагайки ги на земята, зашивайки една за друга границите на империята. Транссибирската железопътна линия. „Светът не е виждал материален проект от такъв мащаб от Великата китайска стена насам“, диви се сър Хенри Норман, британски журналист. За [император] Николаѝ [II] построяването на маршрут, свързващ Европа с Източна Азия, е „свещен дълг“.

Градското население на Русия се увеличава драматично. В страната се влива чуждестранен капитал. Огромни предприятия се появяват около Санкт Петербург, Москва, украинския регион Донбас. Докато хиляди нови работници се борят за поминъка си в подобни на дупки заводи в тежки условия, понасящи презрителното покровителствено отношение на началниците си, пролетарското движение прави първите си несигурни стъпки напред. През 1882 г. Георги Плеханов, по-късно един от водещите социалистически теоретици в Русия, заедно със самата легендарна Вера Засулич (извършила неуспешното покушение над Трехов), основава „Освобождение труда“ – първата руска марксистка група.

След нея възникват още читателски кръгове, агитационни клетки, събирания на всякакви хора с подобни виждания, ужасени от един свят на безпощаден експлоататорски капитал, в който печалбата е по-важна от хуманността. Бъдещето, за което копнеят марксистите, комунизмът, е също толкова абсурдно за критиците им, колкото лелеяната от селячеството митична страна Беловодие*. Този комунизъм рядко е ясно очертан, но марксистите знаят, че той призовава за нещо

* Както споменава Миевил по-рано в текста, Беловодие е митична страна, в която селяните водят спокоен живот: „Като всички изтощени народи руските селяни си представят утопии на отгих.“ – Бел. прев.

отвъд частната собственост и нейното насилие, отвъд експлоатацията и отчуждението, към един свят, в който технологиите намаляват труда, така че човечеството да процъфтява. „Истинското царство на свободата“, по думите на Маркс, е „развитието на човешката сила като самоцел“*. А те това и искат.

Марксистите са сбирщина политически емигранти, безпътници, учени и работници, обвързани от близки семейни, приятелски и интелектуални отношения, политически усилия и полемика. Заплитат се в капризно общество. Всеки познава всеки.

През 1895 г. в Москва, Киев, Екатеринослав, Иваново-Вознесенск и Санкт Петербург е сформиран Съюз за борба за освобождение на работническата класа. В столицата [Санкт Петербург] основателите на съюза са двама пламенни млади активисти: Юлий Цедербаум и неговият приятел Владимир Улянов, брат на Александър Улянов, студентът народник, който е екзекутиран осем години по-рано. Използването на политически псевдоними е общоприето: Цедербаум, по-младият от двамата, кльощава фигура, надничаща иззад пенсне над тънка брада, се зове Мартов. Владимир Улянов, поразителен преждевременно оплешивяващ мъж с характерни тесни очи, е познат като Ленин.

Мартов е на двадесет и две години, руски евреин, роден в Константинопол. Той е, по думите на един от редовните му леви-чарски събеседници, „бохем от особено чаровен тип... склонен често да посещава кафенета, безразличен към удобството, постоянно спорещ и леко ексцентричен“. Слаб и болнав, с променливи настроения, разговорлив, но много слаб оратор, не по-добър организатор, носещ – в тези ранни дни – работнически одежди, Мартов е типичен разсеян интелектуалец. Но умът му е много ценен. И макар понякога да пада на нивото

* Цитирано по Маркс, Карл. *Капиталът: Критика на политическата икономия*, том трети, с. 363 – Бел. прев.

на вътрешногруповите сплетни, които са типични за развиващите политическо мислене групи, Мартов е известен дори сред неприятелите си със своята почтеност и искреност. Той е широко уважаван, дори обичан.

Що се отнася до Ленин, всички, които се запознават с него, са омагьосани. Познайниците му често чувстват повик да пишат за него – написаните такива книги могат да напълнят библиотеки. Той е човек, който лесно бива митологизиран, идолизиран, демонизиран. За враговете си той е студено чудовище – масов убиец; за боготворящите го – богоподобен гений; за другарите и приятелите си е срамежлив и весел любител на деца и котките. Макар че е способен на някои вербални синусоиди и тромави метафори, той си служи с думите по-скоро просто, отколкото блестящо. И все пак той застава и дори смразява – както писмено, така и говоримо – чрез огромните си работоспособност и концентрираност. В хода на живота му противниците и приятелите му ще го критикуват бясно за бруталността, с която поваля вербално опонентите си, за това, че се пали лесно, за безпощадността му. Всички са съгласни, че волята му е изумителна. В степен, необичайна дори за онези, които отдават целия си живот на политиката, Ленин е пропит от нея до мозъка на костите си.

Това, което особено го отличава, е усетът му за политическия момент, за това кой момент е подходящ за разделение и кой – за обединяване. Според другаря му Луначарски той „издига опортюнизма до нивото на гения, с което имам предвид типа опортюнизъм, който може да се възползва докрай от точния момент и който винаги знае как да го използва в неизменна служба на революцията“.

Не че Ленин никога не допуска грешки. Той обаче има изключително силно развит усет за това кога и къде да побутне, как и колко силно.

През 1898 г., година след като Ленин е интерниран в Сибир заради дейността си, марксистите се организират в Руската социалдемократическа работническа партия (РСДРП). В продължение на няколко години въпреки подобни периоди на изгнание Мартов и Ленин продължават да бъдат близки сътрудници и приятели. При два толкова различни характера търканията са неизбежни, но двамата се допълват и харесват взаимно, досущ двойка марксистки вундеркинди.

Каквито и да са несъгласията на мислителите от РСДРП с Маркс, те възприемат от него една визия за историята като непременно протичаща през определени исторически фази. Такива „фазови“ концепции могат силно да се различават в детайлите, степента и неизменността си – самият Маркс се противопоставя на това от неговата „историческа скица“ на капитализма да се екстраполира теория за един неизбежен път за всички общества и определя това тълкуване като „едновременно надценяващо и позорящо ме твърде много“. И все пак, за марксистите в края на XIX в. е безспорно, че социализмът, първата фаза отвъд капитализма по пътя към комунизма, може да възникне само в условията на буржоазен капитализъм с неговите специфични политически свободи и с работническата му класа, зела позиция, от която да завземе контрола. От това следва, че автократическата Русия, с нейните многобройни селски маси и малка работническа класа (съставена предимно от полу-селяни), с помешническите^{*} ѝ имения и всемогъщ цар, все още не е узряла за социализъм. Както се изразява Плеханов, все още няма достатъчно пролетарска мая в руското селско тесто, за да се получи социалистически кекс.

Крепостничеството все още е в живата памет. Само на няколко километра извън големите градове селяните все още живеят в средновековна мизерия. През зимата селскостопанските животни споделят домовете им и се бутат за мястото

* Помешчик е названието на представител на руската феодална класа – Бел. рег.

до печката. Воня на пот, тютюн и дим от лампи. Каквито и подобрения да се осъществяват бавно, много селяни все още ходят боси върху калните непавирани улици, а нужниците са отворени ями. Земеделските решения относно общата земя се взимат по не особено точната система на нагвикване в хаотични селски събрания. Нарушилите традиционните нрави се подлагат на т.нар. груба музика – какофонни намеси, публично порицание, понякога смъртоносно насилие.

Но има и по-лошо.

Според възторжената тирада на Маркс и Енгелс в *Комунистическия манифест* буржоазията е тази, която „изигра в историята извънредно революционна роля ... разруши всички феодални, патриархални, идилични отношения ... безмилостно разкъса пъстрите феодални окови“* – и така, чрез концентрацията на работническата класа на върха на производствената сила, е създавала „своите собствени гробкопачи“. Но в Русия буржоазията не е нито безмилостна, нито революционна. Тя не разрушава нищо. Както е написано в манифеста на РСДРП, „Колкото по на изток се отива в Европа, толкова по-долна, слаба и страхлива е буржоазията и толкова по-гигантски са културните и политически задачи, които се падат на пролетариите“.

Авторът на тези думи, Пьотр Струве, скоро ще залитне надясно. В Русия тези т.нар. правови марксистичесто намират заобиколен път в марксизма си към това да станат либерали: фокусът им се измества от интересите на работниците към необходимостта от капиталистическата „модернизация“, която руската малодушна буржоазия не може да роди. Обратна или допълваща лява ерес е „икономизмът“, според който работниците трябва да се съсредоточат върху профсъюзна дейност и да оставят политиката на същите тези борещи се либерали. Заклеймявани от по-традиционните марксистичесто за това, че омаловажават социалистическата борба, и наис-

* Цитирано по Маркс, Карл и Фридрих Енгелс, *Манифест на комунистическата партия, част I: Буржоа и пролетарии*, прев. Иван Георгиев – Партиздат, София, 1977 – Бел. прев.

тина госта неефективни в пасивните си предложения, тези „правови“ и „икономистки“ еретици все пак се съсредоточават върху основни въпроси. Те са стигнали до една главоблъсканица на левия катехизис: как така едно движение да бъде социалистическо в една неузряла страна със слаб и маргинален капитализъм, огромно и „назадничаво“ селячество и монархия, която не е имала благоприятните условия да се подложи на буржоазната си революция?

Краят на XIX в. е период на бурни имперски машинации, съюзи и контрасъюзи, хранещи един неотклонен стремеж към териториално разрастване. В рамките на империята колониалният нагон означава да се отстояват езикът и културата на господстващите руски елити, за сметка на тези на малцинствата. Националисти и левичари набират множество нови членове от потиснати народи и нации: литовци, поляци, финландци, грузинци, арменци, евреи. Социалистическото движение в империята е винаги мултиетническо, с непропорционално голям дял на участници от малцинствени групи и нации.

От 1894 г. нататък над цялата тази разнородна мозайка властва Николай Романов. Като младеж Николай II поема стоически тормоза на баща си. Като цар той се отличава със своята учтивост, преданост към дълга, и почти нищо друго. „Лицето му“, докладва колебливо един чиновник, „е безизразно“. Отсъствието е определящата му черта: отсъствие на изразност, въображение, интелигентност, проникателност, енергия, решителност, *élan**. Едно от друго по-объркани описания се занимават с „другоземността“ на един човек, носещ се без посока по течението на историята. Той е високообразована празнота, в която са налетели предубежденията на средата му – включително подкрепата за позромния антисемитизъм,

* фр. ентузиазизираност, живост, енергичност, импулс, отгаденост и умелост в преследването на цел. – Бел. рег.

особено когато е насочен към революционни „жиги“. Отнасящ се към промените от какъвто и да било тип с неохота, той е предан на автокрацията с цялото си сърце. Изричайки думата „интелигенция“, той прави същата физиономия на погнуса, както когато казва „сифилис“.

Съпругата му, Александра Фьодоровна, внучка на кралица Виктория, е дълбоко непопулярна. Това отчасти се дължи на шовинизъм – все пак тя е германка във време на увеличаващо се напрежение – но е породено и от неистовите ѝ интриги и явното ѝ презрение към масите. Френският посланик Морис Палеолог я обрисова сбито: „Морална тревожност, постоянна тъга, смътен копнеж, редуване на възлнение и изтощение, постоянна загриженост за невидимото и свръхестественото, лековерие, суеверие“.

Семейство Романови имат четири дъщери и един син, Алексей, който страда от хемофилия. Те са едно сплотено любвеобилно семейство и – предвид упоритото късогледство на царя и царицата – са свършено обречени.

От 1890 до 1914 г. работническото движение увеличава размера и увереността си. Държавният апарат му противопоставя трима стратегии: в градовете се опитва да удържи нарастващото широкоразпространено недоволство с „полицейски съюзи“ – работнически групи, организирани и надзирани от властите. Но за да могат тези полицейски съюзи да придобият влияние, трябва да канализират действителни проблеми, а организаторите им да бъдат това, което марксисткият историк Михаил Покровски нарича „непохватни имитации на революционни агитатори“. Исканията, които полицейските съюзи отправят, са бледо ехо на исканията на работниците – но дори и в ехото могат да бъдат дочути определени думи, с непредвидени последствия.

През 1902 г. стачка на полицейски съюзи превзема цяла Одеса. Подобни масови протести се разпространяват из южна Русия през следващата година и не всички от тях са под егидата на марионетни организации. Една стачка се разпространява от петролните полета на Баку към целия Кавказ. Искри на бунтове пламват в Киев, отново в Одеса и на други места. На този етап исканията на стачкуващите са не само икономически, а и политически.

По време на това бавно ускорение през 1903 г. петдесет и един от големите руски марксиста преместват среща с ключово значение от пълнен с пълхове склад за брашно в Брюксел към Лондон. Там – в задни стаички, в кафенета или под трофеите на риболовен клуб – в продължение на три изпълнени със спорове седмици РСДРП провежда втория си конгрес.

По време на двадесет и втората среща на това събиране между делегатите се отваря бездна – един разкол, който е забележителен не само заради дълбочината си, а и заради привидната незначителност на катализатора си. Въпросът е дали партиен член е този, който „приема програмата на партията и я подкрепя чрез материални средства и чрез редовно съдействие *под ръководството на* една от партийните организации“, или „*чрез лично участие в* една от партийните организации“. Мартов държи на първото. Ленин залага всичко на второто.

Отношенията между двамата са охлаждали от известно време. Сега, след интензивен и енергичен дебат, Мартов печели, двадесет и осем срещу двадесет и три. Но по други въпроси възникват различни моменти на заплахи и обиди, така че в момента, в който трябва да бъде решен въпросът за партийното членство, протестното напускане на еврейската социалистическа група (Бундът) и икономическите марксиста води до това, че Мартов загубва осем от първоначалните си поддръжници. Ленин успява да прокара предпочитанията си за Централния комитет. Руската дума за „малцинство“ е „меньшинство“, а за мнозинство – „большинство“. От тези

двете думи взимат названията си двете големи крила на руския марксизъм: меншевиките на Мартов и болшевиките на Ленин.

В дълбините си това разцепление е продукт на много повече от въпроса за условията на партийно членство. Още по време на конференцията Ленин се отнася към поддръжниците си като „твърди“, а към опонентите си като „меки“. Разграничението между двете групи ще продължи да бъде обрисувано в тези щрихи: болшевиките са смятани за крайнолеви, меншевиките – за по-умерени, макар че не трябва да се отрича големият набор от различия и развитието на мненията и от двете страни. Това, което стои в основата на спора за партийното членство – по един лъкатушен и опосреден начин, и далеч не ясно, дори и за Ленин, – са различни подходи към политическото съзнание, към агитацията, към състава и действеността на работническата класа, и в крайна сметка към историята и към самия руски капитализъм. Това различие ще излезе на повърхността четиринадесет години по-късно, когато на преден план изникват въпросите за политическата централизация на организираната работническа класа.

Но засега Мартовата контраатака идва бързо: лондонските решения са отменени, а Ленин подава оставка от редакцията на партийния вестник *Искра* в края на 1903 г. Що се отнася до хората извън конгреса, много от активистите на РСДРП – ако изобщо знаят за него – намират разкола за нелеп. Някои просто не му обръщат внимание. „Не знам“, пише един заводски работник на Ленин, „този въпрос наистина ли е толкова важен?“ Минават години, в които меншевиките и болшевиките ту се доближават, ту се отдалечават от евентуално обединение. По-голямата част от партийните членове смятат себе си просто за „социални демократи“, съвсем до началото на 1917 г. Дори и тогава на Ленин ще му е нужно време, за да се убеди, че няма връщане назад.

Русия отправя поглед на изток, навлизайки в Азия, протягайки ръка към Туркестан и Памир и дори до Корея: прогълтащата работа по транссибирската железопътна линия в сътрудничество с Китай я поставя в курс на сблъсък с Япония, която има подобни стремежи към териториално разширение. „Трябва ни една малка победна война, за да спрем прилива на революцията“, казва министърът на вътрешните работи Плеве*. Какъв по-добре контрастиращ противник в една шовинистична епическа грама от една „по-нисша раса“ като тези японци, които цар Николай нарича „маймуни“?

Започва Руско-японската война от 1904 г.

Режимът, в гебрите на самозаблудата си, очаква лека победа. Въоръжените му сили обаче са водени некомпетентно, тренирани и екипирани неадекватно, и са поразени в Ляоян през август 1904 г., Порт Артур през януари 1905 г., Мукден през февруари 1905 г., Цушима през май 1905 г. Към есента на 1904 г. дори боязливата либерална опозиция надига глас. След поражението в Ляоян вестник *Освобождение*, който шест месеца по-рано разтръбява „Да живее армията!“, осъжда експанзионизма, който е довел до тази война. Чрез регионални събрания, наричани земства, либерали организират „банкетна кампания“ – големи разточителни пиршества, които кулминират в недвусмислени наздравници за реформи. Политически активизъм посредством пасивно-агресивни вечерни партита. През следващата година опозицията срещу курса на режима достига такова ниво, че дори Николай се чувства принуден да направи неохотни отстъпки. Но бунтовната вълна се разпростира далеч отвъд либералите – и обхваща още повече селячеството и неспокойната работническа класа.

В Санкт Петербург един „полицейско-социалистически“ съюз, „Събрание на руските фабрично-заводски работници“, е воден от необикновен бивш затворнически свещеник на име Георги Гапон. Този мъж със сурово лице е, по думите на бол-

* Вячеслав Плеве е министър на вътрешните работи, макар че Миевил го нарича министър-председател. – Бел. ред.

шевишката бойна активистка Надежда Крупская, за която е женен Ленин, „по природа не революционер, а лукав поп ... готов да приеме всякакви компромиси“. И все пак отец Гапон ръководи социална служба, повлиян от квазимистичната толстойска загриженост за бедните. Теологията му – набожна, етична, пасивна и реформистка едновременно – е обърквана, но искрена.

В края на 1904 г. четирима работници в огромния петербургски Путилов завод за металургия и машиностроене – в който са заети над 12 000 човека – са уволнени. На солидарни срещи, организирани от колегите им, Гапон е ужасен от наличието на листовки, призоваващи за свалянето на царя. Той ги накъсва на парчета: това е галеч отвъд мисията му. Но към петицията на работниците, призоваваща за връщането на мъжете на работа, той добавя искания за увеличение на надниците, подобрена канализация, осемчасов работен ден. По-леви от него радикали добавят допълнителни искания, които се отнасят до много повече от местните интереси: свобода на събранията и на пресата, разделение на църквата и държавата, край на Руско-японската война, учредително събрание.

На 3 януари 1905 г. е обявена общоградска стачка. Много скоро на улиците излизат между 100 000 и 150 000 човека.

Неделя, 9 януари: протестиращи се събират в ледения мрак преди развиделяване. Многобройна група от работническия район Выборг се отправя към разкошната резиденция на монарха, Зимния дворец, чиито прозорци гледат към вливането на гвете Неви една в друга, катедралата в крепостта „Петър и Павел“, колоните в началото на Василевския остров в сърцето на града.

Дълбоки замръзнали води. Шествието се спуска по леда на река Нева откъм северния ъ бряг. Десетки хиляди работници с техните семейства, зъзнещи в овехтелите си грехи, започват да крачат бавно. Държат икони и кръстове. Поят песнопения и химни. Начело е отец Гапон в расото си, носещ настойчива

петиция към царя. „Господарю“, умолява тя в деликатна комбинация от подлизурство и радикализъм. Тя моли „батюшка“ Николай да ги дари с „истина и защита“ от „капиталистическите експлоататори“.

Опозиция като тази лесно може да бъде умилостивена. Но тези властимащи са и жестоки, и глупави. Хиляди войници са наредени под строй на лега в очакване.

Шествието приближава в късните сутрешни часове. Казаците изтеглят сабите си и тръбват в галоп към него. Тълпата се разпилява объркано. Силите на царя се изправят срещу тях. Хората не се разотиват. Войниците вдигат оръжията си и започват да стрелят. Казаците размахват *нагайки*, техните жестоки камшици. Кървища разтапят скрежа. Отчаяните хора крещат, подхлъзват се, пагат.

Когато сечта спира, до 1500 човека лежат мъртви в пресните. Това е Кървавата неделя.

Влиянието на случилото се е непредвидимо. То отрицва коренна промяна в народните нагласи. Същата вечер Гапон, с разбит мироглед и, както ще си припомни Крупская, „разгорещен до червено ... от гъха на революцията“, крещи пламенно пред тълпа от оцелелите: „Нямаме никакъв цар!“

Този ден ускорява революцията. Информацията пътува надлъж и нашир през железопътните линии, препускайки из териториите в компанията на влаковете, и носи със себе си ярост.

Стачки избухват из империята. Възприети са от групи, които нямат опит в подобни дейности – писари, камериерки, таксиметрови шофьори. Следват нови конфронтации и нови смъртни случаи – 500 в Лодз, деветдесет във Варшава. През май бойният кораб „Княз Потьомкин“ е разтресен от метеж заради червясало месо. Още бунтове избухват през ноември в Кронщад и Севастопол.

Режимът е в безизходица. Експериментира с комбинации от отстъпки и репресии. А революцията провокира не само кръвави официални мерки, а и традиционния ултрадесен садизъм, полуразрешен от държавата.

Само две години по-рано бесарабският град Кишинев претърпява първия погром на XX в. В продължение на тридесет и шест часа мародерски шайки, необезпокоявани от полицията и благословени от православни епископи, устройват касаница. Възрастни и деца евреи са измъчвани, изнасилвани, осакатявани, убивани. Езикът на едно малко дете е отрязан. Убийци изкормват телата на жертвите си и ги натъпкват с пера. Четиридесет и един човека умират, почти 500 са ранени, и, както отбелязва един журналист, повечето неевреи не изразяват „нито съжаление, нито разкаяние“.

Насред болката много хора твърдят, че евреите от Кишинев не са оказали достатъчно силна съпротива. Този мним „срам на пасивността“ води до задълбочени размисли у еврейските радикали. Така че когато през април 1905 г. украинските евреи в Житомир получават сведение за предстояща атака, отговорът е явно непокорство: „Ще покажем, че Житомир не е Кишинев“. И когато те наистина се борят срещу убийците, ограничавайки щетите и смъртните случаи, защитниците на Житомир вдъхновяват еврейския Бунг да заяви, че „времената на Кишинев са завинаги в миналото“.

Почти веднага това се оказва ужасяващо невярно.

Водещи в атаката в Житомир са *черносотниците*, общо название на разнообразни клетки на протофашистки ултра-реакционери, които изникват от авторитарната ярост към революцията на 1905 г. Те са склонни тук-таме да поръсят популистки искания (като преразпределение на земята) върху пламенна преданост към автократичния цар – Николай II е почетен член – и убийствена злоба към неруснаците, особено евреите. Те имат улични побойници и много приятели на високи позиции като парламентарните представители Александър Дубровин и Владимир Пуришкевич. Дубровин е лидер

на Съюза на руския народ (СРН, промонархическа организация), привърженик на екстремно расистко насилие, лекар, който се е отказал от медицината, за да се бори с настъпващия либерализъм. Пуришкевич е заместник-председател на СРН. Пищен, безстрашен и ексцентричен до степен на умопомрачение, характеризирани от автора Шолом Алеїхем като „брутален злодей“ и „наперено петле“, той благочестиво вярва в разрешената от бога автокрация. И още повече, някои от черносотниците – като сектата, позната като Йоанити – подправят расовата си омраза с екстатична религиозност, насочваща възторзите на православието срещу „христуубийците“, трескави просъници за кръвопиещи евреи; икони, есхатология, мистицизъм в служба на поквара.

През октомври черносотниците извършват масово убийство в космополитния град Одеса, заколвайки над 400 евреи. В сибирския град Томск те запушват всички входи на сграда, в която се провежда среща, запалват я и гледат радостно как множеството им жертви изгарят живи. Хвърлят петрол в пламъците. Един юноша, Наум Габо, успява да избяга минути по-рано и става свидетел на опустошението. Години по-късно, вече като човек в напреднала възраст, междувременно станал един от водещите скулптори на своето поколение, той ще напише „Не знам дали мога да предам в думи ужаса, който ме угнети и обхвана душата ми“.

Това е карнавалът на черносотниците, но те ще продължат с работата си в продължение на години.

А докато реакционизмът настъпва агресивно, царят все още се препъва в търсене на компромис. През август 1905 г. той обявява консултативен парламент, *Дума*. Но неговото усложнено избирателно право дава предимство на богатите: масите остават недоволни. Портсмутският мирен договор слага край на Руско-японската война и е милостив към Русия, предвид обстоятелствата. Но авторитетът на държавата все пак е разбит и в чужбина, и сред всички класи в страната.

Странни искри могат да отприщят бунта. В Москва през 1905 г. един въпрос на пунктуация дава начало на финалния акт на революционната година.

На московските печатари се заплаща въз основа на брой букви. Сега в издателство „Сътин“ те отправят искане да им бъде заплащано и за пунктуация. Мистериозен ортографски бунт, който предизвиква вълна от стачки на солидарност. Присъединяват се пекари и железопътни работници, както и някои банкери. Танцърите на Имперския балет отказват да изпълняват представления. Заводи и магазини затварят, трамваите не вървят, адвокати отказват да поемат дела, съдии отказват да ги изслушват. Влакови композиции стоят неподвижно върху релсите – желязната нервна система на страната е блокирана. Едномилионна войска е заседнала в Манчжурия. Стачкуващите поставят искания за пенсии, свястно заплащане, свободни избори, амнистия за политическите затворници и – отново – представителен орган: учредително събрание.

На 13 октомври под подстрекателството на меншевици около четридесет работнически представители, есери*, меншевици и болшевици се срещат в Санктпетербургския технологически институт. Работниците гласуват за представителите си – един представител за всеки 500 работници. Кръщават събранието си с руската дума за „съвет“ – *Совет*.

В трите месеца, преди да бъде прекратен чрез арести, Санктпетербургският съвет разпростира влиянието си, набира кадри от по-широк кръг, започва широко да налага авторитета си. Определя датите за стачки, контролира телеграфи, разглежда обществени петиции, издава жалби. Негов лидер е известният млад революционер Лев Бронщайн, познат на историята като Лев Троцки.

* От СР, Партия на социалистите-революционери. – Бел. прев.

Трудно е да обикнеш Троцки, но е невъзможно да не му се възхищаваш. Той е едновременно харизматичен и груб, с брилянтен ум, убедителен, причиняващ разколи, с труген характер. Той може да бъде очароващ, а може и да бъде студен, дори брутален. Лев Давидович Бронщайн е петото от общо осем деца, роден в село в днешна Украйна в заможно семейство на непрактикуващи религията евреи. Революционер още на 17-годишна възраст, един кратък досег с народничеството го отвежда до марксизма и няколко ареста и присъди. Името „Троцки“ е заето от надзирател в Одеса през 1902 г. В определен период считан за „тоягата на Ленин“, той застава на страната на меньшевиките в конфликтния конгрес от 1903 г., макар че скоро след това ги изоставя. През тези си години, в които не се числи към никоя фракция, Троцки често полемизира разгорещено с Ленин по разнообразни въпроси.

Марксистите, от които почти всички споделят възгледа, че страната не е готова за социализъм, са като цяло съгласни, че една руска революция може и трябва единствено да бъде демократична и капиталистическа – но, и това е от изключително значение, смятат, че революцията може да бъде катализатор за *социалистическа* революция в по-развитата Европа. Повечето меньшевики изчакват активно буржоазно водачество в Русия, както подобава на една либерална революция: затова до поражението през 1905 г. се противопоставят на взимането на участие в каквото и да било правителство, излъчено от революция. За разлика от тях, болшевиките спорят, че в контекста на малодушен либерализъм самата работническа класа трябва да поведе революцията, в съюз не с тези либерали, а със селячеството, завземайки властта в това, което Ленин нарича „революционно-демократическа диктатура на пролетариата и селячеството“.

Троцки, от своя страна, вече прочут като бележит и провокативен мислител, скоро ще развие много особено виждане, ще се отпрати в различни посоки по подобни въпроси, формулирайки теории, които ще бъдат определящи за оспорвания му

завет. В този момент той е дълбоко ангажиран в дейностите на Съвета и като участник, и като свидетел на този вид особено управление в състояние на постоянна борба.

В провинцията революцията от 1905 г. първоначално се изразява в незаконни и импровизирани местни дейности като сечене на дървесина, която е собственост на държавата или на помещика, и стачки сред селскостопанските работници. Но в края на юли селяни делегати и революционери се срещат близо до Москва и се самообявяват за Учредителното събрание на Общоруския съюз на селяните. Те поставят искания за премахването на частната собственост върху земята и за преустройството ѝ към „обща собственост“.

На 17 октомври царят, все още замаян от социалните катаклизми, неохотно издава своя „Октомврийски манифест“, назначавайки проникателния консерватор граф Витте за министър-председател. Николай стимулира руския либерализъм като признава принципите на законодателните правомощия на Думата и дава ограничено право на глас на градските работници от мъжки пол. През същия месец е основана Конституционната демократическа партия, позната като Кагети*.

Като либерална партия, кагетите се застъпват за граждански права, универсално право на глас за мъжете, известна степен на автономност за националните малцинства и умерени реформи в земевладението и труда. Корените на партията включват особен вид (относително) радикален либерализъм, макар че той бързо спада с оттеглянето на революцията. Към края на 1906 г. техният неясен републиканизъм ще е мутирал в подкрепа към конституционната монархия. Стоте хиляди членове на кагетите са предимно професионалисти от средната класа: председателят на партията, Павел Милюков, е бележит историк. Друга нова партия, пет пъти по-малобройна от кагетите, октябристите, се сформира в подкрепа на

* От първите букви на „конституционна демократическа“ – Бел. прев.

царския Октомврийски манифест, привличайки консервативни либерали, и се състои предимно от земевладелци, предпазливи предприемачи и заможни хора. Те подкрепят някои умерени реформи, но се противопоставят на универсалното право на глас, което възприемат като на заплаха за монархията и за самите себе си.

Разколът има своята инерция: втори по-радикален конгрес на селяни се свиква в началото на ноември. В централните Тамбовска, Курска и Воронежска област, на Волга, в Самара, в Симбирск и Саратов, около Киев и в Чернигов и Подолие, тълпи селяни атакуват, ограбват, често опожаряват господарските къщи и плякосват имененията им. Революционни идеи се разпространяват като електричество по пътищата и по същите онези проводящи железопътни линии. Съвети се формират в Москва, Саратов, Самара, Кострома, Одеса, Баку, Красноярск. През декември Новоросийският съвет сваля от длъжност губернатора и за кратко управлява града.

На 7 декември в Москва общата стачка се превръща в градски бунт, подкрепен от есерите и болшевиките, като вторите го правят от агонизираща солидарност вместо от особена вяра във вероятността бунтът да бъде успешен. В продължение на дни периферията на града е в революционни ръце. Работници издигат барикади наред улиците и Москва е разтърсвана от партизанска борба.

Най-накрая новината, че лоялистският гвардейски Семьоновски полк настъпва към Санкт Петербург, повдига духа на контрареволуционните доброволци. Те бомбардират с артилерия бунтуващите се текстилни работници в района Пресная. В тези предсмъртни издихания на въстанието са убити 250 радикали. Революцията умира с тях.

Януари 1906 г. е, в смразяващите думи на Виктор Серж, „месец на разстрелите“. Вълна оркестрирани погроми разтърсват страната. Американският еврейски комитет събира доказателства за потресаващо нарастване на расисткото насилие, което отнема може би 4 000 живота.

Съпротивата все пак продължава, включително с покушения. През февруари 1906 г. на гарата в град Борисоглебск 21-годишната есерка Мария Спиридонова застрелва местния полицейски началник – печално известен с жестоките си репресии към селяните. Тя получава смъртна присъда, смекчена до каторга в Сибир. На всяка гара по пътя до наказателната колония Спиридонова излиза, за да говори пред тълпи от симпатизанти. Дори либералната преса, иначе неприятелски настроена към есерите, публикува писмата ѝ. Тя разказва за изтезанията, които понася в ръцете на пленилите я. Малтретирането ѝ се превръща в *cause célèbre**.

Но наказателните експедиции на държавния апарат се разпростират извън градовете, за да наложат отново властта, и твърдостта на радикалите спада. Когато бунтът най-накрая е потушен, 15 000 са загубили живота си – огромното мнозинство от тях революционери – и 79 000 са в затвора или в изгнание. Пьотр Столипин, губернатор на Саратов, си спечелва печална слава заради честото си прибягване към бесилото. Примката на палача става известна като „вратовръзката на Столипин“.

Един работнически слоган гласи „По-добре да паднем като купчина кости, отколкото да живеем като роби“.

Руините на поражението от 1905 г. и последвалите го репресии заличават всякаква наивност относно доброжелателството на режима, всяка останала вяра в царя, а за радикалите и всякаква надежда за сътрудничество с „гражданското общество“ [census society], както тогава се наричат имотните класи и либералната интелигенция. За повечето от тези прослойки Октомврийският манифест се оказва достатъчен, за да оправдае капитулацията им, и работниците научават, че са сами.

* От фр. „известен случай“ – въпрос, който предизвиква широк обществен дебат – Бел. прев.

Това знание подхранва у „най-осъзнатите“ – малката, но увеличаваща се група работници интелектуалци, самоуки и активисти – една непреклонна класова гордост. Едно решително чувство на култура, дисциплина и съзнание, на категорична непримиримост с буржоазията. От този момент нататък от хората в основата на движението се отправят все по-настойчиви искания не само за икономически подобрения, но и за достойнство. Една гневна песен, идваща от редови войници, ясно изразява тези приоритети:

*Разбира се, че бихме искали чай
Но дайте ни с нашия чай
Малко вежливо уважение
И молим нека офицерите
Не ни удрят шамари*

Войници и работници изискват към тях да се обръщат „с уважение“, с учтивото второ лице, множествено число, „вы“, вместо с „ты“, единствено число, обръщение, което се отправя от позиция на авторитет.

В тази крехка и променлива политическа култура гордостта и срамът на потиснатите са неразделно свързани. От една страна, съществува яростното хокане, на което един работник от завод Путилов подлага сина си, когато младежът „позволява“ да бъде пребит от военни офицери за това, че е говорил положително за болшевиките. „Един работник не трябва да понася удари от един буржоа“, крещи той. „Удряш ме? – Ето, да ти се връща.“ От друга страна, съществува и погнусата, която един активист, Шаповалов, изпитва към собствения си импулс да се свива, да не среща погледа на началника си. „Сякаш двама мъже живееха в мен: един, който заради борбата за по-добро бъдеще за работниците не се боеше да седи в [затвора на] крепостта „Петър и Павел“ и в изгнание в Сибир: и друг, който не се беше освободил напълно от чувството на зависимост и дори страх.“

В отзвук на такива „робски чувства“, той подклажда у себе си яростна чест. „Намразих капитализма и началника си ... още по-неустово.“

[...]

XX век озрява една велика, ленива, противоречива сила. Руската империя се простира от Арктика до Черно море, от Полша до Тихия океан. Население от 126 милиона славяни, тюрки, киргизи, татари, туркмени, безброй грузи, събрани в изключително разнообразни форми на управление под върховенството на царя. Градове, пълни с най-съвременните индустриални производства, внесени от Европа, се издигат самотни насред простори, в които 4/5 от хората са селяни, обвързани със земята в почти феодална мизерия. В творбите на утопични артисти като Велимир Хлебников, самообявил се за Крал на времето, Наталия Гончарова, Владимир Маяковски, Олга Розанова, една особена модернистка красота озарява страна, в която огромното мнозинство не може да чете. Евреи, мюсюлмани, анимисти, будисти и свободомислещи изобилстват, докато в сърцето на империята Православната църква разпространява печалния си натруфен морализъм – който провокира раздразнение у различните религиозни общности, малцинствата, сексуалните дисиденти в градските куйър райони, радикалите.

В книгите си *1905 г. и Резултати и перспективи*, написани скоро след неуспешната революция, а и през целия му живот по-късно, Троцки развива особено понятие за историята като „събиране на различни етапи на пътя, комбиниране на отделни стъпки, амалгама от архаични и по-съвременни форми“. Капитализмът е международна система, и във взаимовръзките между култури и политики историята не почиства след себе си.

„Една изостанала страна асимилира материалните и интелектуални постижения на напредналите страни“, ще напише Троцки. „Макар и заставена да следва напредналите страни,

една изостанала страна не взима нещата в същия ред“. Тя бива принудена да:

усвои каквото е готово преди някоя определена дата, пропускайки цяла поредица от междинни етапи ... [макар че страната] ... нерядко принизява постиженията, взети назаем отвън, в процеса на това да ги адаптира към собствената си по-примитивна култура ... От универсалния закон за неравномерността така може да се изведе друг закон, който ... можем да наречем закон на комбинирано развитие.

Тази теория на „неравномерно и комбинирано развитие“ предполага възможността за „скок“, едно пропускане на онези „етапи“: може би автократическият ред може да бъде разрушен без посредничеството на буржоазно управление. Придавайки ново значение на термин от Маркс и Енгелс, Троцки призовава за „Перманентна революция“. Той не е единственият левицар, който използва термина – опира се на нетрадиционния беларуски марксист Александър Гелфанг („Парвус“), а и други мислители също развиват подобни концепции – но Троцки ще стане най-известният, който употребява термина, развивайки го по особено важни начини.

В една „изостанала“ страна като Русия, казва Троцки, където буржоазията е слаба, тя няма да извърши буржоазна революция, което оставя на работническата класа да свърши работата. Но как би могла тази работническа класа сама да спре собствените си искания до етапа на буржоазните задачи? Триумфът ѝ ще бъде задвижван от интересите ѝ, подриването на капиталистическата собственост и достигането на придобивки отвъд „буржоазните“. Троцки вече не е единственият марксист, който смята, че ако работническата класа е начело на тази „перманентна“ революция, тя трябва да прогълти отвъд капитализма, но вместо да гледа на това като на потенциална или вероятна катастрофа, както правят много други, той е особено въодушевен от тази перспектива. И все

нак за Троцки, както и за повечето руски марксиста, международното измерение е от ключово значение. „Без пряката гържавна подкрепа на европейския пролетариат“, пише той веднага след 1905 г., „работническата класа на Русия не може да остане на власт и да превърне временното си господство в продължаваща социалистическа диктатура.“

В тези мрачни дни след 1905 г. някои меншевики са променили позициите си относно възможната необходимост партията да влезе в правителството „против волята си“ и без оптимизъм за бъдещето му, ако не се появи никои друг подходящ исторически деятел. Те продължават да смятат, че работническата класа трябва да се съюзи с либералната буржоазия, за която те все още смятат, че е от ключово значение, и да търси подходящи буржоазни радикали, които дори и да са „субективно“ антиреволюционни, казва Мартинов, допринасят „обективно, без да го искат“ за революцията. По-леви от тях, болшевиките вместо това се застъпват за „демократическа диктатура на работници и селяни“. И двете страни гледат на тази „прогресивно“ буржоазно-демократическа революция като на нещо желателно, едно домогване до нещо, което е на границите на възможното и устойчивото. За повечето „перманентната революция“ на Троцки е скандална ексцентричност.

Май 1912 г. в Иркутск, Сибир. Работниците в грамадно златно минно поле, финансирано от Великобритания, които живеят в условия, близки до крепостническите, в нехигиенични казарми, са излезли на стачка. Искат увеличение на заплащането, уволнението на омразни надзиратели и – отново това обвързване на икономически и политически искания – осемчасов работен ден. Изпратени са войски. Компанията дава заповеди. Войските откриват огън. Умират 270 стачници в това, което става известно като Ленския разстрел.

Големи и гневни солидарни стачки разтърсват Москва и Санкт Петербург. Индуриалните стачни действия отново

се надигат. През 1914 г. има обща стачка в столицата, достатъчно сериозна, за да предизвика безпокойство относно мобилизацията за войната, за която всички знаят, че предстои, породена от грабителските сблъсквания на великите сили.

Някои в режима осъзнават, че не могат да издържат конфликт, или да оцелеят след неизбежните му последствия. През февруари 1914 г. в далновидна бележка консервативният гържавник Пьотр Дурново предупреждава царя, че ако войната тръгне на зло, ще има революция. Предупреждението му е пренебрегнато. Про- и антигермански фракции се борят в рамките на елитите, но интересите на Русия като източна империя, нейният съюз и икономически връзки с Франция неизбежно я позиционират срещу Германия. С известна неохота след размяната на спешни, вежливи телеграми между „Ники“ и „Вили“ – Николай II и германският кайзер Вилхелм II – в които двамата се убеждават взаимно да се откажат от военно решение, скоро след като започват военните действия в Европа, на 15 юли 1914 г. Николай вкарва Русия във войната.

[...]

Навсякъде из Европа марксистки партии в организацията на социалистически и трудови фракции, позната като Втория социалистически интернационал, се отмятат от предишните си обети и се сплотяват около военните мерки на правителствата си. Тези действия шокират и покосяват няколко непреклонни интернационалисти. Когато научава за гласуването в подкрепа на войната от страна на силната германска Социалдемократическа партия, в краткия период, в който това е възможно, Ленин се вкопчва отчаяно за убеждението, че съобщенията са фалшифицирани. Великата полско-немска революционерка Роза Люксембург обмисля самоубийство.

В Думата само болшевиките и меншевиките напускат в протест срещу войната. Заради това демонстриране на принципи

много представители ще се окажат заточени в Сибир. Когато Плеханов посещава Лозана, за да защити военната отбрана на Русия, една бледа, бясна, позната фигура се изправя срещу него. Ленин отказва да го нарече другар и да стисне ръката му. Ленин проклина стария си сътрудник с безпощадни студени нападки.

Русия се мобилизира по-бързо, отколкото очакват германците, нахлувайки в Източна Прусия през август 1914 г., с което улеснява ранните битки на Франция. Но военните сили на страната, макар и донякъде модернизирани след 1904 г., все още са в рисковано положение. А руското главно командване е абсолютно неподготвено за модерна война. Тяхната застиналоост в методи от XIX в. в ера на скорострелни военни машини води до ужасяващи кланета. Когато проблеми със снабдяването, некомпетентното ръководство, телесните наказания и адското естество на боевете оказват своето влияние, военните усилия са подкопани от вълни на капитулации, непослушание и дезертъорство.

Германската офанзива идва през пролетта на 1915 г. Под неспирните артилерийски атаки Русия губи значително количество територии, почти милион войници са пленени, а повече от 1 400 000 са убити. Мащабът на катаклизма е зашеметяващ. В крайна сметка войната ще струва на Русия между 2 и 3 милиона животи – може би повече.

През септември в малкото швейцарско село Цимервалд се провежда конференция на европейски антивоенни социалисти. Жалко число от тридесет и осем делегати, включително болшевици, меншевици и есери.

Дори по време на срещата десни меншевици и есери в Париж си сътрудничат за първото издание на провоенния вестник *Призыв* („Призив“). „В Русия се готви революция“, пише крайнодесният есер Иля Фондамински на страниците му, но тя „ще бъде национална, а не интернационална; демократична, а не социална, и провоенна, а не пацифистка“. Десни есери интелек-

туалци преосмислят вижданията си отвъд една народническа визия за революция към аграрен социализъм, през либерализъм и колективизъм, към шовинистка версия на буржоазната революция, предвидена от техните сътрудници десни меншевици.

Обединени в противопоставянето си срещу такъв „социален патриотизъм“ на техните бивши (а в някои случаи и настоящи) другари, в Цимервалд делегатите са разделени относно това колко рязко да се разделят с тях. Осем делегати, включително Ленин и неговият близък сътрудник и *aide-de-camp** енергичният и избухлив Григорий Зиновиев, искат да напуснат покварения Втори интернационал. Мнозинството в Цимервалд, включително меншевиките, не се съгласяват.

Повечето делегати се противопоставят на призива на Ленин за революционната мобилизация на пролетариата срещу войната, разглеждайки го като опит за разцепление на Интернационала – каквото призивът всъщност е. Освен това някои присъстващи смятат, че предвид нивата на патриотизъм, призивът на Ленин ще постави в опасност всеки, който го подеме. Вместо това, срещата постига компромис и изготвя изявление, съдържащо общи антивоенни позиции. В името на единството Ленин и поддръжниците му го подписват, без ентузиазъм или удовлетворение.

В кратка книга от 1916 г. *Империализмът като най-висок стадий на капитализма* Ленин описва епохата като такава на монополен капитализъм вплетен в държавата, на паразитизъм на капитала върху колоните ѝ. Виждайки войната като система, той се противопоставя на всякакви отстъпки към антивоенна умереност. Ленин е против моралисткия пацифизъм, да не говорим за „отбранизма“, според който докато експанзионизмът се отрича, „отбраната“ на родната страна се счита за легитимна. Вместо това, той се обявява за „революционно поражение“ – социалистическо застъпване за поражението на „собствената“ страна в империалистическа война.

* От фр. „помошник в лагера“ – личен асистент, секретар. – Бел. прев.

Дори радикалният Троцки е отблъснат от тази формулировка. Той не би могъл, казва, „да се съглас[и] с мнението ти ... че поражението на Русия би било „по-малкото зло“. Той счита това за „мълчаливо одобрение“ на патриотизма, подкрепя за „врага“.

Една от причините призивът му да предизвиква такъв смут е, че Ленин често не изяснява дали се обявява за поражение на собствената страна, нанесено от *друга сила*, или за поражение, нанесено на всички империалистски сили от работниците. Макар че втората възможност – международен бунт – очевидно е предпочитана от него, както и целта на аргумента му, понякога той изглежда намеква, че и първата възможност би била достатъчна. Има елемент на театралничене в това двусмислие. Наблягайки силно и изрично върху това „пораженчество“, той цели да укрепи увеличаващото се усещане, че болшевиките, повече от всяко друго движение, са против войната напълно и безапелационно.

Военната мобилизация пресушава руските земя и индустрия от работници. Боеприпасите, екипировката, храната не достигат. Инфлацията се покачва значително, с брутални последици за работниците и градската средна класа. Обществени настроения започват да се преобръщат. Още през лятото на 1915 г. стачки и бунтове за храна разтърсват Кострома, Иваново-Вознесенск, Москва. Либералната опозиция се организира в *soi-disant** „Прогресивен блок“, призовавайки за правата на малцинствата, амнистия за политическите затворници, някои профсъюзни права и т.н. Блокът е разгневен заради некомпетентността, идваща отгоре, и абсолютно против една власт отдолу.

Вълната от стачки се оттегля, надига и продължава, а с нея и крайностите на социалното отчаяние. Сред хаоса на бягства на вътрешните бежанци, на завладени градове и заловени и

* От фр. *soi-disant*, така наречен. – Бел. прев.

убити войници, хиляди *безпризорници* – изоставени, изгубени или осиротели деца – стигат до градовете и се обединяват в импровизирани семейства, преживявайки в пролуките чрез грабеж, просия, проституция, каквото могат. Количеството им ще се увеличи рязко в по-късни години. Заражда се скрито печалбарство на гърба на отчаяние, декаденство, пиянство, бохемска „кокаиномания“. Трескави симптоми на колапс. Москва е завладяна от нова мания по тангото, което преминава през мрачни мутации: подражания на убийства, жизнерадостни препратки към кланета. Една професионална двойка танцьори стават печално известни с тяхното „Танго на Смъртта“, изпълнявано в традиционни вечерни грехи – лицето и главата на мъжа боядисани в подобие на череп.

[...]

Превод от английски: Анастасия Илиева